

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและปัญหาที่ทำการวิจัย

1) บริบททางสังคมของวิद्यุชุมชน

วิद्यุชุมชนเป็นวิद्यุที่ถือกำเนิดมาพร้อมกับการปฏิรูปสื่อที่บัญญัติไว้ในมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งระบุว่าคลื่นความถี่วิทยุและโทรทัศน์ต้องนำมาจัดสรรใหม่โดยองค์กรของรัฐที่เป็นอิสระ ที่มีชื่อเรียกว่า “คณะกรรมการกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์แห่งชาติ หรือ กสทช. โดยหัวใจของมาตรา 40 ได้ระบุเอาไว้ว่า “คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และวิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติ เพื่อประโยชน์สาธารณะ”

ข้อความดังกล่าว ทำให้แนวคิดเรื่องการเป็นเจ้าของคลื่นความถี่ ซึ่งแต่เดิมเป็นของรัฐ ได้เปลี่ยนมาเป็น ของชาติ ซึ่งก็คือของประชาชนทุกคนนั่นเอง เหตุการณ์ในครั้งนั้น จึงนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การกระจายเสียงไทยที่ทุกภาคส่วน อันรวมถึงกลุ่มเอกชน และกลุ่มองค์กรภาคประชาชน ได้มีโอกาสเป็นเจ้าของคลื่น พร้อมกับดำเนินการจัด ผลิต และบริหารจัดการด้วยตนเองเพื่อประโยชน์ที่หลากหลายทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น

หลังจากที่วิद्यุชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในปี 2540 แล้ว รัฐบาลในขณะนั้นได้ขานรับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญด้วยการมอบนโยบายให้กรมประชาสัมพันธ์ และองค์กรสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย (อสมท.) จัดทำโครงการวิद्यุชุมชนตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา แต่เนื่องจากวิद्यุชุมชนเป็นเรื่องใหม่ และขาดองค์ความรู้ที่เข้ามารองรับอย่างชัดเจน การดำเนินการวิद्यุชุมชนในช่วง 2 – 3 ปีแรก ภายใต้อาณัติของกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐ จึงก่อให้เกิดปัญหาเรื่องการรับรู้เรื่องวิद्यุชุมชนในประเทศไทย ในช่วงนั้น (พ.ศ. 2542 – 2543) กลุ่มประชาสังคม กลุ่มเอ็นจีโอ (NGO) และนักวิชาการสื่อบางส่วน เห็นว่าวิद्यุชุมชนของหน่วยงานรัฐ และธุรกิจเอกชนได้สร้าง “ความหมาย” ใหม่ให้กับวิद्यุชุมชนที่ผิดไปจากหลักการที่เป็นจริง จึงเริ่มจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อขยายแนวคิดวิद्यุชุมชนประชาสังคมไปสู่แนวร่วมประชาสังคม และแนวร่วมภาคประชาชนในชุมชนท้องถิ่น พร้อมกับกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามาใช้สิทธิในการเป็นเจ้าของคลื่น และเข้ามาบริหารจัดการคลื่นที่ได้มาแบบไม่แสวงหากำไร ตามแนวคิดหลักของวิद्यุชุมชน (ลักษณะ คล้ายแก้ว, 2547)

ในปี 2546 จำนวนวิद्यุชุมชนได้เพิ่มจากหลักร้อยเป็นหลักพัน เมื่อมติ ครม. 2546 ได้กำหนดให้กรมประชาสัมพันธ์วางหลักเกณฑ์ควบคุมวิद्यุชุมชนเพื่อ “จัดระเบียบ” โดยให้เข้ามาจดทะเบียน และอนุญาตให้สถานี ฯ มีรายได้จากการโฆษณา 6 นาทีต่อชั่วโมง การเอื้อประโยชน์ในเชิงธุรกิจดังกล่าวส่งผลให้เกิดวิद्यุชุมชนที่ไม่ได้มีการดำเนินการตามหลักการที่แท้จริงขึ้นมา มากมาย ในจำนวนนี้ หลายส่วนเข้ามาดำเนินงานวิद्यุชุมชนก็เพราะแค่ “ได้คลื่น” มา โดยไม่เข้าใจ

แนวทางวิยชุมชนที่แท้จริง และหลายส่วนก็เข้ามาลงทุนเพื่อผลประโยชน์ในเชิงการเมือง และธุรกิจ ขณะเดียวกัน วิยชุมชนแบบประชาชนซึ่งเป็นวิยชุมชน “พันธุ์แท้” กลับมีชีวิตหลงเหลืออยู่ในสัดส่วนที่ไม่มากนัก ดังที่ลักขณา คล้ายแก้ว (2549) ได้ระบุว่า วิยชุมชนในปัจจุบันจำแนกออกเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 วิยชุมชนที่มีการก่อตั้งและดำเนินการโดยพระสงฆ์ กลุ่มที่ 2 วิยชุมชนที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง กลุ่มที่ 3 วิยชุมชนที่มีการก่อตั้งและดำเนินการโดยกลุ่มทุน เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ และ กลุ่มที่ 4 วิยชุมชนที่มีแนวทางการดำเนินงานตามหลักการสื่อประชาธิปไตย ซึ่งไม่มุ่งแสวงหากำไร หากแต่เอาประโยชน์ / ความต้องการของชุมชนเป็นตัวตั้ง ซึ่งวิยชุมชนในกลุ่มหลังนี้ สามารถต้านกระแสการครอบงำทางการเมือง และธุรกิจมาได้เพียงไม่กี่ร้อยสถานีเท่านั้น

การล้มหายตายจากไปของวิยชุมชนพันธุ์แท้อย่างต่อเนื่อง จนเหลือเพียงไม่กี่ร้อยสถานีสะท้อนให้เห็นว่า การที่ชุมชนจะได้คลื่นสาธารณะมาครอบครองไม่ใช่เรื่องยาก แต่การรักษาไว้ต่างหากที่ยากยิ่งกว่า

2) ปัญหาเรื่องการรับรู้วิยชุมชนในประเทศไทย

แม้ว่าวิยชุมชนในระดับ “รายการ” ได้มีการทดลองจัดทำเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2534 โดยนายสุรินทร์ แปลงประสพโชค ข้าราชการกรมประชาสัมพันธ์ ที่กำลังศึกษาาระดับปริญญาโทอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ ขณะนั้น แต่แนวคิดเรื่องวิยชุมชนก็ไม่ได้มีการนำเสนอในสังคมไทยอย่างเป็นทางการ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2540 เมื่อมีรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 เกิดขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่องวิยชุมชนนี้ เป็นแนวคิดใหม่สำหรับสังคมไทยอย่างแท้จริง และด้วยความเป็นแนวคิดใหม่นี้เอง ที่ทำให้วิยชุมชนต้องก้าวผ่านกรอบคิดบางประการ และอุปสรรคต่าง ๆ ไปให้ได้ ดังประเด็นตัวอย่างบางประการต่อไปนี้

- ความแตกต่างระหว่างวิยชุมชน วิยสาธารณะ และวิยภาคธุรกิจ ประวัติศาสตร์หน้าแรกของวิทยุกระจายเสียงในประเทศไทยเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2473 เมื่อมีการเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงถาวรแห่งแรกของประเทศไทยชื่อว่า “สถานีวิทยุกรุงเทพ ฯ” ในรูปแบบของ วิทยุภาครัฐ หรือ “วิยสาธารณะ” ซึ่งเริ่มจากการกระจายเสียงในพื้นที่แคบ ๆ เนื่องจากข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีในเวลานั้น ต่อมาจึงได้พัฒนาเป็นการดำเนินการในลักษณะของวิทยุส่วนกลาง และวิทยุท้องถิ่น (ซึ่งหมายถึงวิยสาธารณะที่มีการดำเนินงานในท้องถิ่น) และเปลี่ยนชื่อเป็นสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ตามลำดับ

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 วิทยุกระจายเสียงได้เข้ามามีบทบาทเป็นกระบอกเสียงที่เผยแพร่ข่าวสารของรัฐไปยังประชาชน จากนั้นได้โอนกิจการวิทยุกระจายเสียงไปอยู่กับกรมโฆษณาการ ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น กรมประชาสัมพันธ์ ทำหน้าที่กำกับดูแลกิจการกระจายเสียง จนถึงปัจจุบัน

ยุคต่อจากวิทยุสาธารณะ คือ วิทยุภาคธุรกิจ ที่มีเป้าหมายในการดำเนินงานเพื่อแสวงหา
กำไรเป็นหลัก โดยในปี พ.ศ. 2575 ได้มีการอนุญาตให้ห้างร้านประกาศโฆษณาได้ รวมถึง
“ประกาศการค้าขาย การทำมาหากินในเชิงค้าอุตสาหกรรม และวิชาชีพโดยทางวิทยุกระจายเสียง”
ส่วนใหญ่สถานีวิทยุท้องถิ่นขนาดเล็กที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งขึ้นหลังปี พ.ศ. 2492 ส่วนใหญ่ได้รับการ
สนับสนุนการดำเนินการจากบริษัทธุรกิจ ตั้งแต่การปลูกสร้างอาคาร จัดหาวัสดุอุปกรณ์ ขยาย
เวลา ھاโฆษณา จัดทำรายการ หรือซื้อเวลาจากสถานีภาครัฐ และมาขายต่อในลักษณะของคนกลาง
(broker) ตามระยะเวลาที่กำหนด (กาญจนา แก้วเทพ มปป.)

นอกเหนือจากวิทยุสาธารณะ และวิทยุธุรกิจแล้ว ในประมาณปี พ.ศ. 2534 สังกมไทยยัง
ได้เริ่มรู้จักกับวิทยุอีกรูปแบบหนึ่ง ที่มีระดับของความเป็นวิทยุชุมชนมากกว่าวิทยุทั้งสองประเภทที่
ได้กล่าวมา คือ วิทยุ จ.ส. 100 ที่เริ่มมีชื่อเสียง และได้รับการตอบรับที่ดีจากผู้ฟังเป็นจำนวนมากใน
กรุงเทพฯ ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรายงานสถานการณ์การจราจร
จากนั้น ก็มีรายการ “ร่วมด้วยช่วยกัน” ที่จัดรายการโดยใช้ผู้ฟังรายงานเหตุการณ์ และสถานการณ์
ต่าง ๆ เข้ามาในรายการ ซึ่งต่อมารายการ “ร่วมด้วยช่วยกัน” ได้ขยายตัวไปยังจังหวัดต่าง ๆ อีก
มากมาย

แม้ว่ารายการ จส. 100 และร่วมด้วยช่วยกัน จะเป็นรายการที่เอื้อให้ผู้ฟังได้ร่วมคิด ร่วมจัด
และร่วมเป็นสมาชิกอย่างเป็นทางการ ก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นวิทยุชุมชนเต็มรูปแบบ ที่มีการ
ดำเนินงาน “โดย ของ เพื่อ” ชุมชน เนื่องจากหลักเกณฑ์การส่งสัญญาณไม่เป็นไปกฎหมายที่
กำหนด ที่สำคัญ คลื่นวิทยุ / อำนาจในการบริหารสถานียังไม่ได้เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง
รายการประเภทนี้ จึงเป็นเพียง วิทยุเพื่อชุมชน ที่มีวัตถุประสงค์การทำงานสนองตอบต่อชุมชน แต่
ยังไม่ได้พลิกบทบาทมาเป็นวิทยุชุมชนตามปรัชญา ที่แท้จริงแต่อย่างใด เนื่องจากวิทยุชุมชนมี
“เอกลักษณ์” เฉพาะตัวที่แตกต่างจากวิทยุสาธารณะ วิทยุธุรกิจ หรือแม้แต่วิทยุเพื่อชุมชน เป็นอย่าง
มาก

ภาพของวิทยุ 3 ประเภทในสังคมไทย แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยคุ้นชินกับการดำเนินงาน
วิทยุกระแสหลัก เนื่องจากยังขาดองค์ความรู้ที่จะรองรับการเข้ามาของวิทยุชุมชนเนื้อแท้ ตาม
มาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญฉบับปี 40 และที่สำคัญยิ่งก็คือ ผลการศึกษาส่วนใหญ่แสดงว่า
ประชาชนยังไม่อาจแยกแยะความแตกต่างระหว่างวิทยุ 3 ประเภท และวิทยุชุมชนออกจากกันได้

• ข้อจำกัดของชุดความรู้เดิมที่มีอยู่

เมื่อมีแนวคิดใหม่ que เข้ามาในสังคม โดยไม่มีการเตรียมความพร้อมด้านความรู้ไว้
รองรับตั้งแต่เบื้องต้นแก่ประชาชน ทั้งในแง่ของการเป็นผู้ผลิตรายการ ผู้ฟังรายการ และผู้บริหาร
หากแต่ การให้ความรู้ในระยะแรกจะเน้นด้านสิทธิในการครอบครองที่หน่วยงานภาคประชาสังคม
เข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมากในการริเริ่มโครงการวิทยุชุมชนภาคประชาชน แม้ว่า การให้ความรู้
เรื่องสิทธิการเป็นเจ้าของคลื่น จะเป็นจุดเริ่มต้นที่ก่อให้เกิดการก่อตั้งวิทยุชุมชนภาคประชาชนขึ้น

อย่างเป็นรูปธรรม แต่ก็ยังเป็นเพียงการรับรู้ขั้นต้น และเป็นมุมมองจากภายนอกที่โฟกัสไปเพียงส่วนเดียวของ “ความเป็นวิทยุชุมชน” แต่ความรู้ดังกล่าวยังไม่พอเพียงที่จะทำให้วิทยุชุมชนสามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างยั่งยืน ซาลิสมา มากแผ่นทอง (2547) ได้ข้อค้นพบจากงานวิจัยเพื่อสรุปบทเรียนการเตรียมกลุ่มวิทยุชุมชน จ.ปัตตานีว่า แนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์ / ความเป็นเจ้าของคลื่น” ตามมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญปี 2540 เป็นเพียงปัจจัยเบื้องต้น (necessary factor) ที่จำเป็นในการให้ความรู้แก่ประชาชน แต่ไม่ใช่ปัจจัยเพียงพอ (sufficiency factor) จำเป็นต้องมีการให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนในด้านองค์ความรู้วิทยุชุมชนที่ครบถ้วนสมบูรณ์ควบคู่ไปด้วย

เมื่อมีข้อจำกัดเรื่ององค์ความรู้ที่จะมาใช้ในการดำเนินงานวิทยุชุมชน บรรดาผู้ใช้วิทยุชุมชน จึงจำเป็นต้อง “โยก” ความรู้เดิมที่มีอยู่มาใช้เพื่อให้สามารถเริ่มดำเนินการ และดำเนินการอย่างต่อเนื่องไปได้ ดังนั้นเราจึงเห็นวิทยุชุมชนที่มุ่งเปิดเพลงเป็นหลัก เนื่องจากการเปิดเพลงสมัยใหม่นิยม / การเปิดเพลงตามคำขอ เป็นภาพของ “วิทยุ” ที่อยู่ในใจของผู้คนทั่วไป หรือดีเจวิทยุชุมชนที่จัดรายการด้วยสำเนียง “สากล” มากกว่าจะใช้สำเนียงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เป็นต้น

ข้อจำกัดดังกล่าว ทำให้ชุดความรู้เดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่นส่วนมากเป็น “ชุดความรู้ที่ไม่ใช่” รวมทั้งชุดความรู้เดิมที่มีอยู่ก็ยังไม่สมบูรณ์พอที่จะทำให้วิทยุชุมชนทุกแห่งสามารถดำเนินงานต่อไปได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืน

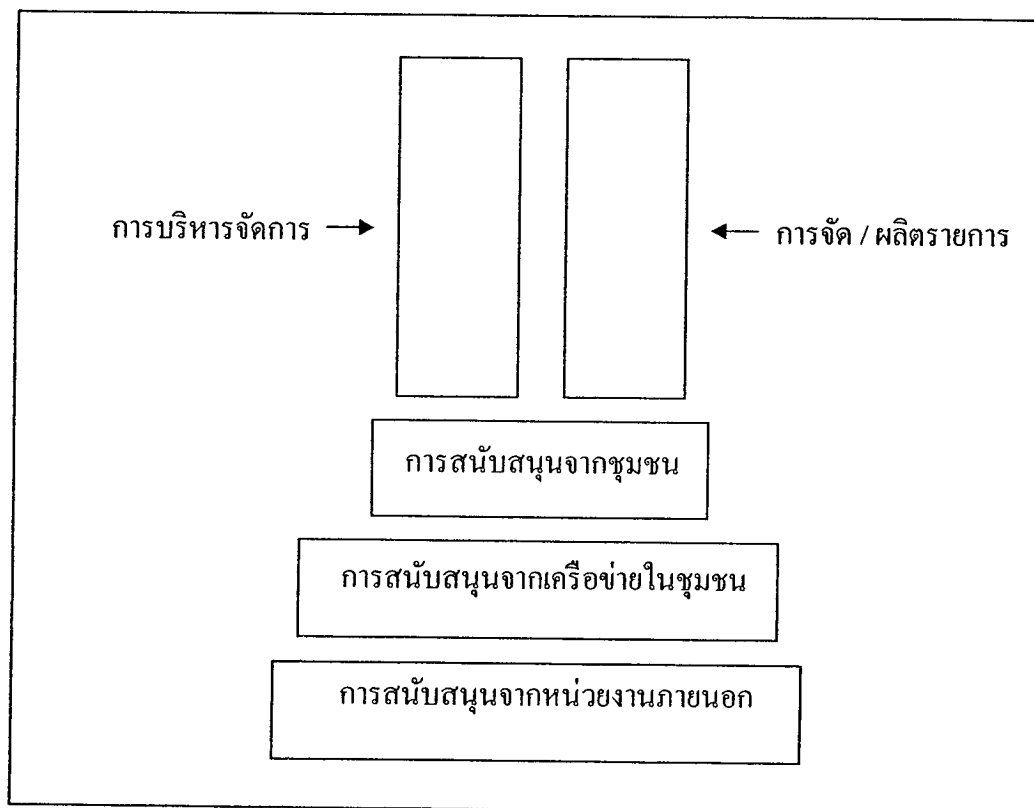
● ชุดความรู้ที่ขาดหายไป

นอกจากข้อจำกัดเรื่ององค์ความรู้วิทยุชุมชนแล้ว จากการทบทวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่ผ่านมายังพบว่า วรรณกรรมและงานวิจัยส่วนมากมักมุ่งเน้นในประเด็นการต่อสู้ในเชิงกรรมสิทธิ์คลื่นวิทยุ การจัด และผลิตรายการเป็นหลัก

รองศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา แก้วเทพ หัวหน้าชุดโครงการวิจัย “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ข้อสรุปจากการศึกษาวิทยุชุมชน 4 รูปแบบ ในช่วงปี พ.ศ. 2544 – 2548 ว่าองค์ประกอบที่จะทำให้วิทยุชุมชนสามารถก่อตั้ง และดำรงอยู่ เพื่อทำหน้าที่ตอบสนองต่อชุมชนอย่างแท้จริง / ยั่งยืน ต้องมาจาก 5 ส่วน คือ

- การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก
- การสนับสนุนจากเครือข่ายในชุมชน
- การสนับสนุนจากชุมชน
- ความรู้ด้านการจัด / ผลิตรายการ
- ความรู้ด้านการบริหารจัดการ

เปรียบเสมือนเจดีย์ “สองเสา สามฐาน” ที่จะช่วยสนับสนุนแต่ละส่วนให้แข็งแกร่ง และดำรงอยู่ได้

แผนภาพ 1 : องค์ห้าของความรู้เรื่องวิทยุชุมชน

ที่มา : กาญจนา แก้วเทพ, 2548 : 6

ในส่วนของการฝึกอบรม พบว่า หลังจากการ “เปิดตัว” วิทยุชุมชนสู่สังคมไทยอย่างเป็นทางการแล้ว ทั้งทางภาคส่วนของรัฐ ประชาสังคม และวิชาการ ได้จัดให้มีการอบรมผู้ปฏิบัติการและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิทยุชุมชนอย่างต่อเนื่อง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการอบรมเชิงเทคนิค คือ เทคนิคการจัด และผลิตรายการยังขาดการอบรมด้านการบริหารจัดการวิทยุชุมชน ซึ่งเป็นแกนหลักอีกด้านหนึ่งของวิทยุชุมชน

ข้อค้นพบที่กล่าวมา ได้ตอกย้ำถึงความสำคัญขององค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการวิทยุชุมชนที่ขาดหายไปได้อย่างชัดเจน อาทิ งานวิจัยของชาลิสา มากแผ่นทอง (2547) ซึ่งทำการศึกษาวิทยุชุมชนภาคประชาชน พบว่า การบริหารจัดการเป็นปัญหาใหญ่ของการดำเนินงานวิทยุภาคประชาชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการบริหารจัดการงานวิทยุชุมชน การบริหารจัดการบุคคล และการบริหารจัดการงบประมาณ โดยเฉพาะการบริหารจัดการบุคคล ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่ม การได้มาซึ่งอาสาสมัครจัดรายการ และการขยายเครือข่าย ในขณะที่งานวิจัยของวีระพงษ์ พลนิกรกิจ และคณะ (2545) พบว่า โครงสร้างด้านการบริหาร เป็นตัวกำหนดระดับความเป็นวิทยุชุมชน ทั้งในส่วนของการบริหารรายการ เนื้อหารายการ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ การกำหนดโครงสร้างการบริหารที่ไม่สอดคล้องกับปรัชญาวิทยุชุมชน

จะส่งผลให้เกิดปัญหาด้านการดำเนินงาน การผลิตรายการ ตลอดจนเนื้อหา / รูปแบบรายการ เช่นเดียวกัน

นอกจากข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ผ่านมาแล้ว แนวคิดของ Rennie (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2550 : 45) ยังได้สนับสนุนข้อค้นพบดังกล่าว โดยระบุว่า “บรรดาการสื่อสารชุมชน (Community Media) เช่น วิทยุชุมชนนั้น จะทำงานในส่วนที่เกี่ยวข้องที่เรียกว่า *ประชาสังคม (Civil Society)* มิใช่เป็นส่วนหนึ่งของภาครัฐ หรือภาคธุรกิจ ถึงแม้ว่าจะต้องมีความเกี่ยวพันกับทั้ง 2 ภาคก็ตาม ดังนั้น การสื่อสารชุมชนจึงต้องพัฒนา ระบบการบริหารจัดการ / การก่อตัว / ก่อตั้งสถาบัน รวมทั้งกลุ่มคนที่เข้ามามีส่วนร่วมในภาคส่วนนี้ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากทั้งภาครัฐ และภาคธุรกิจ”

- ผลที่เกิดจากข้อจำกัดของชุดความรู้เดิมที่มีอยู่ และชุดความรู้ที่ขาดหายไป และข้อเสนอโครงการวิจัย

ผลที่เกิดจากข้อจำกัดของชุดความรู้เดิมที่กลุ่มผู้ดำเนินงานวิทยุชุมชนมีอยู่ ซึ่งเป็น “ชุดความรู้ที่ไม่ใช่” อาจสรุปได้เป็น 2 ประเด็น ประเด็นแรก ชุดความรู้ดังกล่าวเป็นการใช้นิยามวิทยุชุมชนโดยขาดความเข้าใจที่ถ่องแท้ของ “ความเป็นวิทยุชุมชน” และ ประเด็นที่สอง ชุดความรู้นั้นเป็นชุดความรู้ที่นำมาจาก “คนภายนอก” ไม่ได้เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากชุมชนอย่างแท้จริง ทำให้ “การตัดเย็บ” ไม่สอดคล้องกับชุมชนแต่ละแห่งอย่างถ่องแท้

เช่นเดียวกับ ชุดความรู้ด้านการบริหารจัดการวิทยุชุมชน ซึ่งเป็นชุดความรู้ที่ขาดหายไป และจำเป็นต้อง “สร้าง” ขึ้นมานั้น ส่วนหนึ่งจำเป็นต้องอ้างอิงมาจากโลกทฤษฎี แต่อีกส่วนหนึ่งก็จำเป็นต้องมาจาก “โลกความจริง” ที่เกิดจากประสบการณ์ / มุมมองของสายตาของคนภายในชุมชนเอง เนื่องจากผู้วิจัยเชื่อว่าการบริหารจัดการสื่อชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ จะเป็นพลังอันแข็งแกร่งในการพัฒนาชุมชนในมิติต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย เช่น การนำวิทยุชุมชนมาเป็นกลไกในการสร้างเสริมความสามัคคีในชุมชน การใช้วิทยุชุมชนเพื่อสร้างเสริมพลังทางเศรษฐกิจ เป็นต้น หากแต่การบริหารจัดการวิทยุชุมชนไม่อาจมีสูตรเดียวกันทั่วประเทศ จำเป็นต้อง “ตัดเย็บ” ให้เหมาะกับชุมชนแต่ละแห่งที่มีบริบทแตกต่างกันไป

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาแนวทางการเสริมพลังวิทยุชุมชนด้านการบริหารจัดการ ด้วยกระบวนการ “จัดการความรู้” เพื่อให้ได้มาซึ่งชุดความรู้ที่เหมาะสม และสอดคล้องกับบริบทชุมชนต่อไป โดยวิทยุชุมชนที่นำมาเป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้คือ วิทยุชุมชนคนบ้านดง

3) กรณีศึกษา “วิทยุชุมชนคนบ้านดง ตำบลพญาแมน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์”

วิทยุชุมชนคนบ้านดง ตำบลพญาแมน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ก่อตั้งเมื่อปลายปี 2547 โดยพระครูพิมลจิตตคุณ เจ้าอาวาสวัดบ้านดง โดยมีวัตถุประสงค์เริ่มแรกเพื่อเป็นพื้นที่ในการเชื่อมโยง “วัด” กับ “บ้าน” ต่อมาเห็นว่าวัดบ้านดงได้มีประเพณีสืบทอด “การกวนข้าวทิพย์” มาอย่างยาวนานกว่า 30 ปี โดยยังคงสืบทอดกระบวนการของประเพณีนี้ไว้อย่างครบถ้วน จึงคิดที่จะ

เผยแพร่งานประเพณีกวนข้าวทิพย์ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายต่อไป จึงได้ใช้สื่อวิทยุชุมชนเป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ประเพณีดังกล่าว แทนหอกระจายข่าว ซึ่งเป็นสื่อหลักของชุมชนในเวลานั้น เนื่องจากพระครูพิมลิตตคุณ ผู้ก่อตั้งวิทยุชุมชนได้รับรู้ว่าทางรัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นเจ้าของคลื่น และดำเนินการบริหารจัดการ โดยชุมชนเอง

๐ จุดกำเนิดวิทยุชุมชนคนบ้านดง : กลไกการเผยแพร่งานประเพณี และส่งเสริม
อัตลักษณ์ชุมชน

พระครูพิมลิตตคุณ เจ้าอาวาสวัดบ้านดง กล่าวถึง ความเป็นมาของการดำรงรักษาประเพณีกวนข้าวทิพย์ของชาวบ้านดง ว่า ชุมชนนี้ เป็นชุมชนที่ผู้คนส่วนใหญ่ มีถิ่นกำเนิดและเชื้อสายดั้งเดิมจากบ้านสวน อำเภอเมือง และ บ้านปากน้ำ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ซึ่งได้อพยพเคลื่อนย้ายมาอยู่อาศัยและทำกินที่บ้านดงแห่งนี้ เมื่อประมาณ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และได้อาศัย ทำมาหากินบนผืนดินที่อุดมสมบูรณ์ แห่งนี้ประกอบอาชีพหลักคือ “การทำนา” มาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ การรับรู้ประเพณีกวนข้าวทิพย์นั้นเป็นการรับรู้กันจากครอบครัว สืบทอดต่อเนื่องกันมาเรื่อย จากรุ่นสู่รุ่น จนชาวบ้านดงโดยเฉพาะบ้านดงหมู่ 1 กับและบ้านดงหมู่ 3 จะต้องมาร่วมประเพณีกวนข้าวทิพย์ร่วมกันในเดือนวันวิสาขบูชาของทุกปีที่วัด และได้กวนข้าวทิพย์เพื่อขายและนำเงินที่ได้มาเป็นทุนเพื่อทำนุบำรุงศาสนสถานในวัดบ้านดง

นอกจากนั้น ชาวบ้านก็มีความเชื่อว่า การเข้าร่วมประเพณีนี้ จะมีแต่ความโชคดี หายจากโรคภัยไข้เจ็บ ผลผลิตพืชพรรณ ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ข้าวทิพย์เป็นสัญลักษณ์ของการแลกค่านา ที่ชาวนาได้อธิษฐานขอพรจากแม่โพสพ แม่โพสดี แม่จันทวี ขอให้ได้ข้าวกละหม้อ กอละเกวียน ไหลมาเทมา ดังก้อย่างกตกอย่างพรวง ไหลมา เทมาอย่างน้ำพระคงคา เทวดาฟ้าดินช่วยรักษา อย่าให้สัตว์สิ่งอันใดมารบกวน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น

นอกจาก การสืบทอดประเพณีกวนข้าวทิพย์เพื่อเป็นพุทธบูชาแล้ว ประเพณีกวนข้าวทิพย์ยังเป็นเสมือนศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้าน โดยเฉพาะของชาวบ้านดงหมู่ 1 / 2 / 3 และ 5 ซึ่งเป็นชุมชนที่อพยพมาจากชุมชนบ้านสวน สุโขทัย ตั้งแต่ครั้งสงครามโลกครั้งที่ 1 เนื่องจากการทะเลาะวิวาท ดังที่นายสุวรรณ บุญต่อ ผู้รู้ในชุมชนซึ่งได้เล่าให้ฟังว่า

“ประมาณ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ชุมชนบ้านสวน อำเภอเมืองสุโขทัยและบ้านปากน้ำ อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ในอดีตประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่ เป็นนักเลง แดกความสามัคคี พ่อแม่เล่าให้ฟังว่า คนในหมู่บ้านมีแต่คนที่โหดร้าย ฆ่ากันตายเป็นประจำ แม้แต่ญาติพี่น้องก็ไม่ละเว้นการฆ่าและทำร้ายกัน ด้วยเรื่องการแก่งแย่ง ชิงดี แย่งที่ดิน และปล้นทรัพย์สิน กัน เมื่อในชุมชนบ้านสวนไม่มีความสงบสุข ไม่ปลอดภัย พ่อ แม่ ก็เลยพากันอพยพหนีออกจากบ้านสวนมาอยู่ที่ บ้านดง ต.พญาแมน อ.พิชัย แห่งนี้ ซึ่งในช่วงที่พ่อแม่เข้ามาอยู่ที่บ้านดง ซึ่งขณะนั้นพื้นที่บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นป่าดิบดงดำ คือยังมีป่าไม้หนาแน่น มีบ้านเรือนอยู่ไม่มากนัก ซึ่งหากนับถึงปัจจุบัน ชาวบ้านดง หมู่ 1,2,3 และหมู่ 5 นับตั้งแต่รุ่น พ่อ แม่ ได้อพยพโยกย้ายออกจากถิ่นเดิมบ้านสวน

และบ้านปากน้ำ จ.สุโขทัย มาเป็นชาวบ้านคง ต.พญาแมน อ.พิชัย จ.อุตรดิตถ์ แห่งนี้ นับ ได้ถึง 4 รุ่นแล้ว” (สัมภาษณ์นายสุวรรณ บุญต่อ : 15 กันยายน 2550)

นอกเหนือจากการเป็น “สื่อ” ให้ชุมชนมารวมตัวกันเพื่อรักษาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของ ประเพณีท้องถิ่นแล้ว การกวนข้าวทิพย์ยังทำหน้าที่ประสานกลุ่มคนต่าง ๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน เนื่องจาก เมื่อถึงวันงาน ชาวบ้านทุกคนในชุมชนต้องมารวมตัวกันเพื่อเตรียมการกวนข้าวทิพย์ โดย ต้องใช้หญิงสาวพรหมจารีเป็นผู้กวน ในปัจจุบัน ผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนมาร่วมกันจัดเตรียมข้าว ของ เพื่อให้ได้ระดับประเพณีเป็นผู้เริ่มต้นการกวนข้าวทิพย์ จากนั้น ทุกคนจะเข้ามาร่วมกันกวน ต่อไป

ในการนี้ พระครูพิมลิตตคุณ ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ชุมชนบ้านสวน จังหวัดสุโขทัย จึง เป็นเสมือนศูนย์รวมทั้งทางด้านจิตใจ และด้าน “อัตลักษณ์” ต่อชาวบ้านคง หมู่ 1,2,3 และหมู่ 5 ทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ จึง ไม่น่าแปลกใจที่ “ผู้เสี่ยง” ของวิทยุชุมชนคนบ้านคงจะค่อนข้างหนักไปทาง ภาษาถิ่นของคนบ้านสวน ที่แตกต่างจากภาษาถิ่นทั่วไปของชาวอุตรดิตถ์

• วิทยุชุมชนคนบ้านคง และประเพณีกวนข้าวทิพย์ : พลังการประสานสื่อเพื่อ พัฒนาชุมชน

การกำเนิดของวิทยุชุมชนคนบ้านคง ทำให้เกิด “พื้นที่สาธารณะ” สำหรับกลุ่มผู้หญิงที่แต่ เดิมหลังจากเสร็จจากกิจกรรมประเพณีกวนข้าวทิพย์ ที่ต้องมารวมกลุ่มกันกวนข้าวทิพย์เพื่อทำบุญ และนำไปขายเพื่อหาเงินทำนุบำรุงวัดแล้วก็แยกย้ายกันกลับไป ได้มีพื้นที่ในการรวมตัวกันเพื่อ “ปะทะสังสรรค์” ทางสังคม จนเกิดแนวคิดว่าน่าจะใช้วิทยุชุมชนเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ กระยาสารท ซึ่งเป็นสินค้าของหลักของกลุ่ม แทนการโฆษณาทางวิทยุท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิทยุธุรกิจ จึง ได้เริ่มประชาสัมพันธ์สินค้าทางวิทยุชุมชน โดยสามารถทำรายได้เข้าวัดได้ถึง 60,000 บาท ในปี 2548 และเพิ่มขึ้นเป็น 90,000 บาท และ 120,000 บาท ในปี 2549 และ 2550 ตามลำดับ ซึ่ง จำนวนรายได้ที่เข้ามา เป็นตัวบ่งชี้ถึงพลังของวิทยุชุมชนได้อย่างชัดเจน เมื่อเทียบกับการโฆษณา ผ่านทางวิทยุธุรกิจที่กลุ่มแม่บ้านมักไม่ได้รับผลด้านการขายเท่าใดนัก

นอกจากผลิตภัณท์ที่ได้จากประเพณีกวนข้าวทิพย์แล้ว การมารวมตัวกันของกลุ่มแม่บ้านที่ มีพื้นฐานด้านอาชีพคล้ายคลึงกัน ทำให้เกิดการขยายเครือข่ายไปยังกลุ่มอาชีพกลุ่มอื่น ๆ ด้วยการ ชักชวนให้มารวมกลุ่มกันเพื่อผลิตสินค้าแปรรูปจากสินค้าเกษตรชุมชนประเภทอื่น ๆ โดยใช้วิทยุ ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการผลิต และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

ปัจจุบัน กลุ่มแม่บ้านได้มีการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการ และมีสินค้าในความดูแลถึง 6 ประเภท ตลาดหลักในการขายสินค้า ได้แก่ หมู่บ้านคง และหมู่บ้านใกล้เคียงที่คลื่นวิทยุชุมชนคน บ้านคงถ่ายทอดไปถึง

รายชื่อกลุ่มแม่บ้าน และสินค้า มีดังนี้

- กลุ่มแม่บ้าน

นางทวี สายบัวต่อ	ประธานกลุ่มแม่บ้าน
นางเจริญ พิกหมู	รองประธาน
นางสนอง สาครุ่ง	สมาชิกกลุ่ม
นางทองคำ ชุมทอง	สมาชิกกลุ่ม
นางน้ำซึม เสือเมือง	สมาชิกกลุ่ม
นางจิรา บุญตัด	สมาชิกกลุ่ม

- สินค้า

ปัจจุบัน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มนี้ ได้ผลิตสินค้า ที่เป็นการแปรรูปจากสินค้า
เกษตรของชุมชน คือ กระยาสารท, ข้าวเกรียบกุ้ง น้ำพริกนรก น้ำพริกแกง บายศรี พวงมาลัย

● การดำเนินงานวิถุชุมชนคนบ้านดง

วิถุชุมชนคนบ้านดง มีวัตถุประสงค์การดำเนินงาน ดังนี้

- 1) เพื่อเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ธรรมะ ส่งเสริมคุณงามความดีของชุมชน
- 2) เป็นสื่อกลางในการส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น
- 3) เป็นสื่อกลางในการส่งเสริมอาชีพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4) เป็นสื่อกลางในการให้บริการข่าวสารของทางราชการ ทั้งภายใน และภายนอกชุมชน

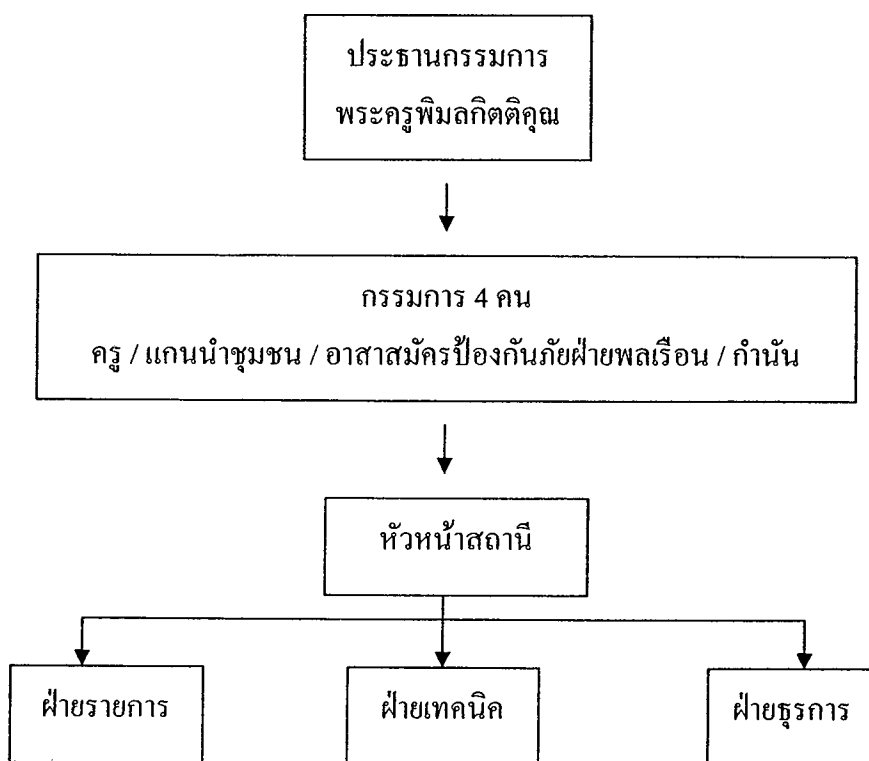
ปัจจุบันมีกลุ่ม / องค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน 8 กลุ่ม ประกอบด้วย วัด
บ้านดง กลุ่มแม่บ้าน / กลุ่ม OTOP ครู / นักเรียนโรงเรียนบ้านดง ตำรวจภูธร ตำบลพญาแมน
สถานีอนามัยพญาแมน อสม.พญาแมน ชมรมอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน อำเภอพิชัย
กำนัน / ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลพญาแมน

วิถุชุมชนคนบ้านดง ออกอากาศตั้งแต่วเวลา 05.00 – 22.30 น. เนื้อหารายการประกอบด้วย

- ข่าวทั่วไป
- ข่าวในชุมชน
- รายการส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น
- รายการส่งเสริมอาชีพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจะประชาสัมพันธ์สินค้าของกลุ่ม
แม่บ้านทำรายการทุกชั่วโมง และมีรายการ “บอกเล่าผลิตภัณฑ์กลุ่มแม่บ้าน” ทุกวัน
วันละครึ่งชั่วโมง ช่วง 12.30 – 13.00 น.
- รายการเกี่ยวกับการศึกษา
- รายการเกี่ยวกับการเกษตร
- รายการธรรมะ จากวัดบ้านดง และรับสัญญาณจากรายการธรรมะจากส่วนกลาง (ใน
วันอาทิตย์)

- รายการบันทึก / เพลงลูกทุ่ง/สตริง
- รายการบอกเล่าข่าวสารความรู้ ทั่วไป
- รายการข่าวสารด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ในส่วนของการบริหารจัดการ วิทยุชุมชนคนบ้านดงมีโครงสร้างการบริหาร ดังนี้

แผนภาพ 2 : โครงสร้างการบริหารวิทยุชุมชนคนบ้านดง

แม้ว่าวิทยุชุมชนคนบ้านดงจะดำเนินการมาได้ประมาณ 3 ปีแล้ว และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง แต่ก็ยังประสบปัญหา “การขาดแคลนความรู้” เช่นเดียวกับวิทยุชุมชนหลาย ๆ แห่ง ซึ่งพระครูพิมลกิตติคุณ ซึ่งเป็นประธาน ฯ วิทยุชุมชนได้วิเคราะห์ว่าน่าจะมาจากปัจจัย ดังนี้

(1) เมื่อเริ่มจัดตั้งวิทยุชุมชนไม่มีผู้ใดมีความรู้เกี่ยวกับวิทยุชุมชน จึงต้องอาศัยการเรียนรู้จากการงานวิทยุชุมชนที่จังหวัดสุโขทัย และต่อมากรมประชาสัมพันธ์ได้เข้ามาให้แนวทางการดำเนินงาน แต่ก็ยังรู้สึกว่ายังไม่เข้าใจปรัชญาที่แท้จริงของวิทยุชุมชน ซึ่งอาจจะทำให้การดำเนินงานอาจผิดเพี้ยนไปจากหลักเกณฑ์ที่แท้จริง

(2) ไม่เคยมีหน่วยงานใดมาให้ความรู้ หรือฝึกอบรม ไม่ว่าจะเป็นในด้านการจัด / ผลิต รายการ หรือการบริหารจัดการวิทยุชุมชน

(สัมภาษณ์พระครูพิมลกิตติคุณ, 15 กันยายน 2550)

จึงเป็นที่มาของความสนใจของผู้วิจัยที่จะเข้าไปศึกษาวิถุชุมชนคนบ้านดง ด้านหนึ่ง ในฐานะสื่อชุมชนที่รับใช้ชุมชนได้อย่างเข้มแข็ง และสามารถแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนออกมาได้อย่างชัดเจน และในอีกด้านหนึ่ง ในฐานะของวิถุชุมชนที่ต้องการชุดความรู้เพื่อพัฒนาการดำเนินงานให้เป็นไปตามหลักการ และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) ศึกษาประวัติ พัฒนาการของวิถุชุมชนคนบ้านดงในส่วนที่สัมพันธ์กับบริบทชุมชน และกิจกรรมของชุมชน
- 2) ศึกษารูปแบบการบริหารจัดการวิถุชุมชนคนบ้านดง
- 3) ศึกษาบทบาทหน้าที่ และปัจจัยที่มีผลต่อการทำหน้าที่ของวิถุชุมชนคนบ้านดง
- 4) สร้างกระบวนการจัดการความรู้เพื่อเสริมพลังวิถุชุมชนคนบ้านดง
- 5) ศึกษาผลที่เกิดจากการใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อเสริมพลังวิถุชุมชนคนบ้านดง

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

วิถุชุมชน หมายถึง วิถุกระจายเสียงชุมชนที่มีการจัดตั้งเป็นจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิถุชุมชน ในที่นี้ คือ จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิถุชุมชนคนบ้านดง ตำบลพญาแมน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ หรือ วิถุชุมชนคนบ้านดง

บทบาทหน้าที่ หมายถึง การทำบทบาทหน้าที่ของวิถุชุมชนคนบ้านดง ประกอบด้วย บทบาทหน้าที่ทางโลก บทบาทหน้าที่ทางธรรม และบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน

การบริหารจัดการ หมายถึง การบริหารจัดการของวิถุชุมชนคนบ้านดง ด้าน การบริหารจัดการบุคลากร การบริหารจัดการงาน การบริหารจัดการงบประมาณ และการบริหารจัดการผู้ฟัง

กระบวนการจัดการความรู้ หมายถึง การรวบรวมความรู้ที่จำเป็น และเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของวิถุชุมชนคนบ้านดง เพื่อพัฒนาเป็นชุดเรียนรู้ และนำไปใช้ตามที่ชุมชนต้องการ

การเสริมพลังวิถุชุมชน หมายถึง กลไก / วิธีการที่ทำให้วิถุชุมชนคนบ้านดงสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

กรณีศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้ คือ วิถุชุมชนคนบ้านดง ซึ่งอยู่ในชุมชนคนบ้านดง ตำบลพญาแมน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์

ระยะเวลาดำเนินการ 2 ปี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้องค์ความรู้เรื่องการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนบ้านดงที่ชุมชนสามารถนำไปใช้ และขยายผลต่อไปได้ในชุมชนที่มีบริบทใกล้เคียง
- 2) ได้สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน
- 3) ได้พัฒนาสมรรถนะ (capacity building) แก่ผู้ปฏิบัติงานวิสาหกิจชุมชน
- 4) ได้สร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในเขตจังหวัดอุดรธานี และจังหวัดใกล้เคียง